

Simonas Jazavita

„Kovok!“

Kazys Škirpa ir
Lietuvos likimas
Antrajame pasauliniame kare

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras
Vilnius 2022

Turinys

Įvadas / 6

Vietoj prologo / 16

1. K. ŠKIRPOS VEIKLA TRIJŲ ULTIMATUMŲ LAIKOTARPIU / 27

1.1. Geopolitiniai pokyčiai XX a. 4 deš. pabaigoje / 28

1.2. K. Škirpos diplomatinis paskyrimas į Vokietiją / 46

1.3. Klaipėdos praradimas ir K. Škirpos geopolitinės vizijos pokyčiai / 55

1.4. Antrojo pasaulinio karo pradžia ir K. Škirpos pastangos
atsiimti Vilnių / 72

1.5. Lietuvos patekimas į SSRS interesų sferą / 86

1.6. K. Škirpos vizijos pokyčiai Vokietijai įsitraukiant į karą / 93

2. K. ŠKIRPOS GEOPOLITINĖ VIZIJA TARP SSRS IR VOKIETIJOS OKUPACIJŲ / 105

2.1. K. Škirpos veikla iškart po SSRS okupacijos / 106

2.2. LAF įkūrimas ir kontaktų su Vokietijos pareigūnais
intensyvėjimas / 115

2.3. Antisemitizmo sustiprėjimas antisovietinio pagrindžio gretose / 131

2.4. Orientacijos į Vokietiją stiprėjimas Lietuvoje pirmosios sovietinės
okupacijos metu / 149

2.5. Antisovietinio pagrindžio ryšiai su skirtingomis Vokietijos
institucijomis / 160

2.6. Lietuvos geopolitinė padėtis Vidurio Rytų Europos
regiono kontekste / 171

3. K. ŠKIRPOS VEIKSMAI VOKIETIJOS OKUPACIJOS METU / 179

3.1. Birželio sukilimas ir jo atgarsiai Berlyne / 180

3.2. K. Škirpos veikla Laikinosios vyriausybės darbo metu / 201

3.3. Bandymai išsaugoti valstybingumą ir LAF iširimas / 212

3.4. K. Škirpos pastangos sugretinti SSRS ir Vokietijos okupacijas / 223

3.5. Lietuvos autonomijos Vokietijos sudėtyje galimybė / 227

3.6. K. Škirpos vizijos galutinis žlugimas ir Antrojo pasaulinio
karo pabaiga / 241

Vietoj epilogo / 266

Šaltiniai ir literatūra / 274

Asmenų rodyklė / 288

Priedai / 294

Summary / 304

Ivadas

Šios knygos idėja brendo ne vienus metus. Tyrinėti Kazio Škirpos veiklą pradėjau dar 2013 m. studijuodamas Vytauto Didžiojo universiteto magistrantūroje. Jau tada visuomenėje buvo gausu skirtingų reakcijų dėl šio žmogaus veiklos, tačiau rašant daktaro disertaciją, kuri ir tapo šios knygos inspiracija, padėtis vis kaito ir dabar jau galime dabartinį laikotarpį vadinti „kultūrinių karų“ epocha, kaip 1991 m. išpranašavo JAV mokslininkas Jamesas Davisonas Hunteris, teigdamas, kad atėjo laikai, kai toje pačioje šalyje vienam žmogui Kristupas Kolumbas bus didvyris, kitam niekšas¹. „Kultūrinių karų“ epochoje konfliktuoja skirtingos atmintys, skirtingos interesų grupės, tiesa čia neretai maišoma su manipuliacija ir propaganda, todėl blaiviai į praeitį norintis žvelgti žmogus susiduria su daugybe sunkumų.

Ypač didelį dirginamą krūvį šiuo atveju turi Antrojo pasaulinio karo epocha – didžiulė žmonijos tragedija, vis dar audrinanti ne tik tyrinėtojų, bet ir didelės visuomenės dalies vaizduotę. Lietuva kaip valstybė taip pat patyrė didžiulių nuostolių – ji neteko valstybingumo, šimtai tūkstančių jos piliečių buvo nužudyta, žmonės prarado namus, turtą, artimuosius. Dažnam kils retorinis klausimas, ar viso to buvo galima išvengti. Pirmiausia prie šios situacijos prisidėjo nepalanki Lietuvos geopolitinė padėtis – jei pasitikėsime klasika ir realistine geopolitikos teorija, tai valstybės geografinė padėtis neišvengiamai nulemia jos likimą.² Tačiau už to, ką vadiname likimu, slypi sudėtingi įvykių dalyvių veiksmai ir pasirinkimai, bandymai ką nors pakeisti net iš pažiūros desperatiškiausiose situacijose.

Kitas svarbus dėmuo – vyksta ne tik „kultūriniai karai“ valstybių viduje, vis dar aktualios ir skirtingų šalių varžybos dėl galios, kai istoriniai dalykai, neretai iškraipyti, pasitelkiami kaip spaudimo, manipuliacijų priemonė užsienio politikoje. Nors Antrasis pasaulinis karas baigėsi jau seniai, jis vis dar dominuoja politiniuose konfliktuose. Lietuvos istorikų Vytauto Jokubausko, Jono Vaičenonio, Vyganto Vareikio ir

1 James Davison Hunter, *Culture Wars: The Struggle to Define America*, New York: Basic Books, 1991.

2 Česlovas Laurinavičius, Egėdijus Motieka, Nortautas Statkus, *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 31–32.

Hektoro Vitkaus nuomone, prieš Lietuvą vykdomas „hibridinis karas“, ypač istorijos srityje, kuris nuosekliai stiprėja jau nuo 2000 m. ir yra Rusijos Federacijos oficialiosios istorinės politikos dalis.³ Šio proceso šaknis, anot solidžią monografiją šia tema parengusio Zenono Butkaus, galima rasti istorijoje – pirmiausia Rusijoje jau nuo XV a. pabaigos populiari idėja apie „Trečiąją Romą“, kuri pateisina mesianistines ir imperines ambicijas Vakarų kryptimi.⁴ Geopolitikos ekspertas George'as Friedmanas teigia, kad Lietuvos, kartu Estijos, Latvijos ir Lenkijos, padėtis tokia, kad joms gyvybiškai svarbu atsverti įtaką Rusijos, turinčios šiame regione nuolatinių geopolitinių projekcijų, kurios tuo ryškesnės, kuo ši valstybė stipresnė.⁵ Tai dar labiau sustiprėjo ir padidino minėtų šalių geopolitinį nesaugumą 2014 m. Rusijai užpuolus Ukrainą.⁶ Tačiau dar didesnę aktualumą šis dėmuo įgavo 2022 m. vasario 24 d., kai Rusija pradėjo plačią invaziją į Ukrainą, užpuolė net šalies sostinę, o ukrainiečiams didvyriškai atsilaikius, į dienos šviesą ėmė kilti Rusijos karo nusikaltimai – Buča, Borodianka, Mariupolis. Be abejo, mokslininkai nespėja reflektuoti tokių dalykų taip greitai, bet visa visuomenė, išskyrus iliuzijų pasaulyje gyvenančius asmenis, supranta, kur tai veda – nepaisant kalbų apie postmodernųjį XXI a., esame sugrąžinti į senąją realybę, į niūrią Rainių, Červenės, Katynės žudynių epochą. Į laikus, kai veikė Aušvicas ir Dachau, Vorkuta ir Norilskas, kai masiškai ir dėl skirtingų priežasčių buvo žudomi, kankinami, terorizuojami žmonės. Šioje knygoje apie tai daug kalbama. Daug kalbama ir apie bandymus, sėkmingus ir ne itin, tam pasipriešinti ir sugrąžinti gyvenimą į taikesnius laikus – į mūsų dienų skaitytojui dažnai nostalgishką ar atstumiantį, bet viliojantį ir įdomų tarpukario laikotarpį. Laikotarpį, kuris išties buvo gana veržlus, dinamiškas ir kuriame moderni Lietuvos valstybė sukūrė tvirtus pamatus, be kurių dabar mūsų likimas būtų visiškai kitoks.

Galima konstatuoti, kad tokia pozicija permanentinė, Lietuvos visuomenei kelianti įtampą, kurią didina trauminė patirtis – prisimini-

- ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ 3 Vytautas Jokubauskas, Jonas Vaičėnėnis, Vygantas Vareikis ir Hektoras Vitkus, *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*, Klaipėda: Druka, 2015, p. 256.
- 4 Zenonas Butkus, *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos*, Vilnius: Vaga, 2019, p. 9–12.
- 5 George Friedman, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Doubleday: New York, 2009, p. 73.
- 6 Theodor Tudoroiu, *Brexit, President Trump, and the Changing Geopolitics of Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, 2018, p. 116.

mai apie SSRS okupacijos laikų represijas ar net dar senesnius įvykius, Rusijos imperijos vykdytą spaudos draudimą, XIX a. sukilimų malšinimą. Esant tokiai atmosferai, visuomenė ieško atsparos istorijoje, tyrinėja žmonių, kovojusių dėl Lietuvos nepriklausomybės, biografijas. Vienas tokių žmonių, kurių vertinimas nevienareikšmis, yra pirmasis Lietuvos kariuomenės savanoris, Steigiamojo Seimo narys, generalinio štabo pulkininkas, o vėliau diplomatas K. Škirpa. 1938–1945 m. jis buvo Lietuvą ištikusių įvykių epicentre ir stengėsi padėti savo šaliai išsaugoti valstybingumą, o nepavykus – jį atgauti. Geopolitinė šio asmens vizija rėmėsi tuo, kad vieno kaimyno agresiją prieš Lietuvą gali atsverti kitas kaimynas. SSRS 1940 m. okupavus Lietuvą, tokiu kaimynu tapo nacionalsocialistų valdyta Vokietija, Antrojo pasaulinio karo pralaimėtoja ir pasmerkta laimėtojų Niurnbergo tribunolo metu. Taip ir K. Škirpos idėjos tarsi savaime atsidūrė „pralaimėjusioje“ pusėje. Tačiau ilga sovietų okupacija, Lietuvos valstybingumo tradicijų trynimasis sąlygojo tokią psichologinę atmosferą, kad Lietuvai išsivadavus ir atkūrus nepriklausomybę nemažai šalies piliečių į „pralaimėjusią“ pusę natūraliai žvelgė kaip į bent jau geresnę alternatyvą. Sovietinių veikėjų, dažnai Lietuvos valstybingumo duobkasių, kultas, pusę amžiaus vyravęs šalyje, lėmė tai, kad alergiją jiems per tą laikotarpį įgijusi visuomenė noriai ieškojo atramos tarpukario politikų ir ypač po okupacijos už nepriklausomybę ginklu kovoti siekusiųjų gretose.

K. Škirpos asmenybė padeda atskleisti XX a. Lietuvos valstybingumo gynėjų tragizmą, pasirinkimus ir klystkelius. Tai buvo žmogus, kuris dalyvavo kuriant savo valstybę, ginkluotąsias jos pajėgas, vėliau prisidėjęs prie Lietuvos stiprėjimo, stengėsis saugoti trapią jos nepriklausomybę. Patekęs į XX a. kataklizmų pinkles, K. Škirpa aktyviai stjo prieš totalitarinį režimą, okupavusį jo kraštą, ir smarkiai prisidėjo prie kovos dėl šalies laisvės. Kita vertus, siekdamas Lietuvos nepriklausomybės ir išsivadavimo iš totalitarinio režimo, jis nuolaidžiavo kitam totalitariniam režimui ir tikėjosi, kad pavyks rasti sugyvenimo galimybių. K. Škirpa buvo veiksmo žmogus ir veikdamas neišvengė klaidų, taip pat jis nesileido gniuždomas istorinių procesų, stengėsi likimą imti į savo rankas ir elgtis taip, kaip manė esant reikalinga, kad būtų išsaugota valstybė. Šia prasme jį tikrai galima laikyti „gyvu“ žmogumi, kurio lengvai neišsprausi į intelektualinę Prokrusto lovą, kaip neretai dėl „kultūrinių“ ir „hibridinių“ karų vyksta šiandien.

Nors nuo tragiškų Antrojo pasaulinio karo metų praėjo aštuoni dešimtmečiai, per tą laiką visuomenė gijo lėtai. Anot Egidijaus Aleksandravičiaus, Šaltojo karo metu pasauliui pasidalijus į du blokus, rašant apie įvykius, turinčius dar tiek daug gyvų liudininkų, sunku išvengti politizavimo. Grįžtant prie Lietuvos pavyzdžio, matyti, kad apie kolaborantus su SSRS iševijoje rašė daug liudininkų, kadaise linkusių į kompromisus su vokiečiais, o apie kolaborantus su Vokietija – sovietiniais, griežtai režimo kontroliuojami ir laisvai rašyti negalėję asmenys.⁷ Taigi tikram objektyvumui ir argumentuotam požiūriui į praeitį vietos atsirasti negalėjo, nes tiesos paieškas stebė kova dėl išlikimo ir siekis įtvirtinti savosios istorijos vertinimą. Net ir atgavus nepriklausomybę, tai keitėsi tik iš dalies – geopolitinė Lietuvos integracija į Europos Sąjungą ir NATO gerokai sustiprino Lietuvos saugumą potencialios Rusijos invazijos atveju, tačiau minėtomis „hibridinio karo“ sąlygomis ir vis stiprėjant „kultūriniam karams“ visuomenei sunku matyti niuansus, išvengti kategoriškų, politizuotų vertinimų, kurie galbūt patogūs siekiant ideologiškai paremti vieną ar kitą poziciją, bet su istorija menkai susiję.

Kaip tik todėl Lietuvoje įvairuoja ir K. Škirpos vertinimas. 1995 m. minint jo gimimo 100-ąsias metines, K. Škirpa perlaidotas prestižinėse Kauno Petrašiūnų kapinėse, jo laidotuvėse dalyvavo Lietuvos kariuomenės atstovai, krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius ir ministras pirmininkas Adolfas Šleževičius. Tačiau praėjus dviem dešimtmečiams, 2015 m. Kultūros paveldo departamento Kauno skyriaus vadovas Svaigedas Stoškus suabejojo, ar tikslinga Kaune turėti K. Škirpos gatvę.⁸ Tą kartą į kylančias diskusijas atsakė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro direktorės Teresės Birutės Burauskaitės raštas, adresuotas Kauno savivaldybei, kurio baigiamoji išvada tokia:

K. Škirpai, jo vadovaujamai organizacijai galima prikišti tai, kad Berlyno LAF organizacijos veikloje antisemitizmas buvo iškeltas į politinį lygmenį ir tai galėjo paskatinti dalį Lietuvos gyventojų įsitraukti į Holokaustą. Kita vertus reikia pastebėti, kad Berlyno LAF organizacija siūlė „žydų klausimą“ spręsti ne genocido, o išvaymo

7 Egidijus Aleksandravičius, „Lietuvių kolaboravimas: nacių ir sovietų laikai“, in *Metmenys*, nr. 85, 2005, p. 43.

8 „Kaune – sujudimas dėl gatvės pavadinimo“, *delfi.lt*, 2015 08 06, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kaune-sujudimas-del-gatves-pavadinimo.d?id=68669654>.

iš Lietuvos būdu. Taip pat reikia pastebėti ir tai, kad Berlyno LAF organizacijos nariams karo išvakarėse nebuvo žinoma, kad naciai yra suplanavę vykdyti totalinį žydų genocidą.⁹

Diskusija persikėlė į sostinę. 2016 m. pabaigoje Vilniaus savivaldybės pageidavimu vyko istorikų diskusija, kurioje svarstytas šis klausimas. Diskusijoje dalyvavo istorikai Rimantas Miknys, Antanas Kulakauskas, Alfredas Rukšėnas ir šių eilučių autorius, visuomenininkai Sergejus Kanovičius, Markas Adamas Haroldas, Darius Udrys ir Vidmantas Valiušaitis, jai vadovavo Darius Kuolys.¹⁰ Nors tuomet sprendimo nebuvo priimta, vis dėlto po kelerių metų, 2019 m. vasarą, Vilniaus savivaldybė nusprendė pakeisti K. Škirpos alėjos pavadinimą. Argumentus visuomenei pristatė miesto meras Remigijus Šimašius, paminėdamas ir istorikų Norberto Černiausko bei šių eilučių autoriaus tekstus, kuriuos perskaitęs susidarė įspūdį, esą „miestas nebus pagarbus ir atviras, jei šlovins asmenybes, kurios prisidėjo prie totalitarinių režimų buvimo mūsų šalyje“¹¹. Nors po balsavimo savivaldybėje, kurioje dalis tarybos narių išsakė ir kitą nuomonę¹², buvo priimtas sprendimas pakeisti K. Škirpos alėjos pavadinimą į Trispalvės alėjos, tokią poziciją sukritikavo ir devynių Lietuvos Respublikos Seimo narių bendras laiškas.¹³ Visuomenėje buvo platinama net peticija, prieštaraujanti tokiam savivaldybės sprendimui. Peticijoje išryškėjo ir geopolitinis aspektas, nes Vilniaus savivaldybė ir K. Škirpos alėjos pervadinimą parėmusi Lietuvos žydų bendruomenė įvardytos kaip bendrininkės Rusijai siekiant agresyvių kėslų Lietuvos atžvilgiu.¹⁴

- 9 Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro direktorės T. B. Burauskaitės raštas Kauno miesto savivaldybės administracijos direktoriui G. Petrauskui, *Genocid.lt*, http://genocid.lt/UserFiles/File/Pazymos/201510_skirpa_pazyma01.pdf.
- 10 2016 m. lapkričio 29 d. vykusios diskusijos „Ar reikėtų keisti Kazio Škirpos alėjos pavadinimą?“, vykusios Vilniaus rotušėje, vaizdo įrašas, https://www.youtube.com/watch?v=DR0Unqm_O60.
- 11 Remigijus Šimašius, „Apie Škirpą ir atsakomybę“, *delfi.lt*, 2019 07 24, <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/remigijus-simasius-apie-skirpa-ir-atsakomybe.d?id=81809869>.
- 12 Reprezentatyvus pavyzdys – Kamilė Šeraitė, „Škirpos alėjos pavadinimo keitimas – skubota iniciatyva“, *delfi.lt*, 2019 07 05, <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/kamile-seraite-skirpos-alejos-pavadinimo-keitimas-skubota-iniciatyva.d?id=81636467>.
- 13 Grupė Seimo narių ragina nekeisti Škirpos alėjos pavadinimo, *delfi.lt*, 2019 07 04, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/grupe-seimo-nariu-ragina-nekeisti-skirpos-alejos-pavadinimo.d?id=81638455>.
- 14 Peticija. „Apginkim didvyrio Kazio Škirpos alėją nuo pervadinimo istorinėje Lietuvos sostinėje Vilniuje“, <https://www.peticijos.lt/visos/75307/apginkim-didvyrio-kazio-skirpos-aleja-nuo-pervadinimo-istorineje-lietuvos-sostineje-vilniuje/>.

Viešojoje erdvėje galima aptikti daug skirtingų K. Škirpos vertinimų. Vienas pirmųjų buvo filosofas Leonidas Donskis, 2010 m. rašytame straipsnyje apibūdinęs K. Škirpą kaip „nacistinių pažiūrų“ asmenį.¹⁵ Nuo tada panašiomis išvalgomis dalijosi poetas Tomas Venclova, rašytojas Grigorijus Kanovičius, filosofas Viktoras Bachmetjevas, dramaturgas Marius Ivaškevičius ir daug kitų. Priešingą poziciją išsakė ir K. Škirpą teigiamai vertinti linko publicistas V. Valiušaitis, jaunimo organizacijos „Pro Patria“ lyderis Vytautas Sinica, politologas Kęstutis Girnius ir kiti.

Panašių ginčų esama daugelyje Europos šalių, ypač Vidurio ir Rytų Europoje, kurios gyventojai nukentėjo nuo abiejų totalitarinių režimų. Lietuvos atvejį komplikuoja tai, kad Vakaruose į kovą dėl valstybingumo dažnai žiūrima pro Holokausto perspektyvą.¹⁶ Neįmanoma atsakyti į klausimą, kas būtų nutikę Lietuvoje, jeigu jai būtų pavykę išlaikyti valstybingumą karo pradžioje, o to savo geopolitinėje vizijoje nuosekliai siekė K. Škirpa. Visa tai skatina kelti probleminius klausimus, kurie ir aptariami šioje monografijoje. Ar K. Škirpos veikla galėjo pakeisti Lietuvos geopolitinę padėtį, pavyzdžiui, paskatinti didesnę Vokietijos geopolitinę susidomėjimą Lietuva? Kaip būtų pasikeitęs Lietuvos gyvenimas, jei K. Škirpai būtų pavykę pasiekti bent jau autonomiją Antrojo pasaulinio karo metais? Kiek K. Škirpos veikla turėjo įtakos antisovietiniam pagrindžiui? Ar nacionalsocialistinės ideologijos bruožai ir antisemitiniai pasisakymai jo vadovaujamoje organizacijoje buvo reikšmingas dalykas? Lietuvos padėtis Antrojo pasaulinio karo metais buvo lyginama su Slovakijos ir Ukrainos padėtimi, gilinamasi į K. Škirpos dalyvavimą tarptautinėje diplomatinėje veikloje, tiriami Lietuvos užsienio politikos pokyčiai, lėmę 1939-ųjų situaciją. Šiuos ir panašius klausimus autorius aptaria ne tik

15 Leonidas Donskis, „Kada tiesa pagaliau mus išlaisvins“, *bernardinai.lt*, 2019 06 22, <https://www.bernardinai.lt/2019-06-22-kada-tiesa-pagaliau-mus-islaisvins/>.

16 Analogiškų problemų esama ir kitose regiono valstybėse – Ukrainoje vertinant Stepaną Banderą, Slovakijoje – Josifą Tiso'ą, Vengrijoje – Miklošą Horthį, Rumunijoje – Ioną Antonescu, Kroatijoje – Antę Paveličių. Tų šalių ir užsienio spaudoje tai irgi kelia audringų diskusijų, kalbama apie memorialinių objektų, pavadintų jų vardais, tinkamumą. Verta pastebėti, kad neatsitiktinai ypač daug kalbama apie Ukrainos situaciją, kuri panašiausia į Lietuvos, o ginčai apie S. Banderos įamžinimą yra to paties pobūdžio kaip ir K. Škirpos.

monografijoje, vienaip ar kitaip jie iškyla ir publikuotuose jo straipsniuose.¹⁷

Atsižvelgiant į čia išdėstytus faktus monografijoje siekiama išanalizuoti K. Škirpos bandymą išsaugoti Lietuvos valstybingumą bendradarbiaujant su Vokietija Antrojo pasaulinio karo metais. Lietuvai atsidūrus totalitarinių girnapusių viduje neatrodė, kad buvo likę kokių nors kitų variantų. Nešališkas mūsų dienų skaitytojas matys, kad abu blogiai buvo vienodi, abu sukėlė milijonams žmonių daugybę kančių. Tai pripažįsta net oficialios institucijos. 2008 m. paskelbtą Prahos deklaraciją pasirašė daugybė Europos politikų, ypač aktyvūs buvo Lietuvos atstovai. Ji sulygino nacionalsocializmo ir komunizmo nusikaltimus Antrajame pasauliniame kare, o karui realybe tapti leidusi 1939 m. rugpjūčio 23-ioji Europos Parlamento paskelbta Juodojo kaspino diena. Tačiau tuomet, žiauriaus Antrojo pasaulinio karo metais, daugybė žmonių Vidurio Rytų Europos regione siekė laviruoti, todėl noromis nenoromis teko svarstyti, kuri iš dviejų blygybių yra mažesnė. Pirmiausia konkrečiai tau ar tavo artimiausiems žmonėms.

Nors daugiausia dėmesio skiriama Antrojo pasaulinio karo epochai, autoriaus nuomone, K. Škirpos geopolitinės vizijos formavimasis aiškus dar priešaušriu, kai ramų Lietuvos valstybės gyvenimą ir visokeriopą augimą tarpukariu sukrėtė 1938–1940 m. gauti trys ultimatumai – vienas už kitą brutalesni ir vis iš galingesnio kaimyno. Nuosekliai siekiama išanalizuoti K. Škirpos pastangas savais kanalais siekti bendradarbiavimo su Vokietija saugant Lietuvos valstybingumą

17 Simonas Jazavita, „The Change in Attitude of the Lithuanian Political Elite towards Poland in 1934–1939“, in *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, nr. 9, 2015; Simonas Jazavita, „Kazio Škirpos Lietuvos valstybingumo galimybių koncepcija ir jos palyginimas su Josifo Tiso valdyta Slovakija Antrojo pasaulinio karo metais – tarp realių ir nerealių alternatyvų“, in *Istorija*, nr. 4, 2018; Simonas Jazavita, „The Position of Lithuania in the Japanese-German Relationship: Cooperation between Kazys Škirpa and Hiroshi Oshima in 1935–1939“, in *Darbai ir dienos*, t. 67, 2017; Simonas Jazavita, „Illusion and Reality of Statehood: the Search for Parallels between the Lithuanian Activist Front and the Organisation of Ukrainian Nationalist“, in *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, № 1, 2017; Simonas Jazavita, „Diplomatic Activities of Kazys Škirpa, the First Lithuanian Envoy to Poland, in March–December, 1938“, in *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, nr. 6, 2015; Simonas Jazavita, „Pirmosios sovietinės okupacijos dienos K. Škirpos akimis: slaptas Lietuvos diplomato vizitas į Kauną“, in *Kauno istorijos metraštis*, t. 16, 2016.

iki 1940 m. birželį įvykusios okupacijos ir jo susikirtimus su oficialiąja vadovybės linija. K. Škirpos kaip diplomato nepaklusnumas, savitumas išskiria jį iš kitų diplomatų ir daro išskirtinį. Tai verčia palyginti geopolitinę jo poziciją po SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos su kitų Lietuvos politikų ir diplomatų pozicija, išryškinti siūlymų skirtumus ir panašumus. Atsižvelgiant į visuomenines aktualijas, karštus ginčus dėl K. Škirpos atminimo, svarbu išanalizuoti šio asmens dalyvavimą Lietuvių aktyvistų fronte (LAF) ir vadovavimą šioje organizacijoje atsidūrus tarp skirtingų geopolitinių vėjų, o susidūrus su sklandžiusių antisemitinių tendencijų kontekstu – palyginti LAF ideologiją su egzistavusia tuometinėje Vokietijoje.

Aktualu K. Škirpos geopolitinę viziją priešinti realiems Vokietijos valstybės veiksams okupuotoje Lietuvoje ir kitose Vidurio Rytų Europos valstybėse. Žmonės gyvenime toli gražu nėra savo likimo kalviai – labai daug nulemia aplinkybės, prie kurių tenka taikytis. Tai verčia autorių analizuoti K. Škirpos vizijos kismą diplomatui pri(si)taikant prie geopolitinių pokyčių Antrojo pasaulinio karo metu, matyti, kur jis bandė ieškoti pokyčių, o kur atkakliai laikėsi savo kelio. Siekdamas tai atskleisti, monografijos autorius leidžiasi į polemiką su gausybe tyrėjų, kurių darbais remiasi.

Analizuojant K. Škirpos veiklą ir geopolitinį kontekstą remiamasi įvairiais šaltiniais – Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos ir JAV archyvų medžiaga ir gausybe publikuotų atsiminimų. Žinoma, juos vertinti reikia atsargiai, nes kiekvienas rašantysis yra „gudrus po laiko“, tampa gerokai įžvalgesnis nei anksčiau ar kaltina kitus dėl padarytų klaidų. Toks, žinoma, buvo ir K. Škirpa. Todėl autentiškiausi atsiminimai „Kovok! Pastangos gelbėti Lietuvą“ parašyti dar 1942 m., kai buvo neaišku, kas laimės Antrąjį pasaulinį karą. Žodis „kovok“, kurį K. Škirpos vadovautoje Lietuvių aktyvistų fronto organizacijoje norėta vartoti kaip pasisveikinimą, figūruoja ir šios knygos pavadinime. Dauguma svarbių dokumentų skelbta atsiminimuose „Kovok!“ ir jų prieduose, kuriuos su sau būdingu pedantiškumu K. Škirpa išsiuntė į visas Lietuvos diplomatinės atstovybes laisvajame pasaulyje. Londone diplomato Broniaus Balučio išsaugoti jie išliko ateities kartoms. Dalis jų liko ir Vilniuje, jau okupuotame sovietų, tad, be abejo, šios šalies represinės struktūros bandė tuo pasinaudoti. Tai lėmė, kad ir dabar pasigirsta nuomonių, esą „Kovok!“ yra ne autentiškas tekstas, o tik klastotė.

Bet jei taip žiūrėsime, sovietų talkininkais tapti turėtų neabejotinai Lietuvos patriotas diplomatas B. Balutis ar net visa Didžiosios Britanijos valstybė, kuri Lietuvos okupacijos niekad nepripažino ir leido veikti Londone Lietuvos pasiuntinybei ir saugoti savo dokumentus... Be abejo, tai jau būtų bandymas pritempti. Autoriaus nuomone, „Kovok!“ taip gerai apibūdina K. Škirpos asmenybę, kad šis žodis turi figūruoti knygos pavadinime. Tačiau reikia nepamiršti, kad ir dokumentai nėra išganymas pats savaime. Juose taip pat atsiranda klaidų, klautočių ar priešiškų jėgų įsikišimo. Visa tai reikia turėti mintyje istorikui ir visa tai daro darbą išties sunkų. Tačiau norisi pasiguosti iš amžių glūdumos ateinančia išmintimi, kad lengvas darbas nėra prasmingas ir ilgalaikis, o įdėtos pastangos rekonstruojant šį sudėtingą laikotarpį suprantamos tų, kas vertina argumentų kalbą.

Nesunku suprasti, kad emocijų ir kultūrinių karų laikais ne kiekvienam tai pavyks padaryti. Bus žmonių, kuriems rodysis, kad autorius per švelnus arba per griežtas K. Škirpai. Tačiau mano tikslas – su tuo, prie ko praleidau ne vienus metus, supažindinti visuomenę ir pristatyti jai šį turbūt skaudžiausią ir taip sudėtingos Lietuvos istorijos etapą. O tikroje demokratinėje valstybėje kiekvienas išvadas pasidarys pats.

Padėkos žodis. Noriu padėkoti visiems, buvusiems kartu šioje kelionėje į tragišką Antrojo pasaulinio karo epochą. Nuoširdžiai ačiū šeimos nariams – tėvams, seneliams, dar vaikystėje palaikiusiems mano kelionę istorijos link, ir ypač žmonai Akvilei, kuriai teko išverti mano išsiblaškimą, kai negalėjau susitelkti į žemiškus buitinius reikalus, nes laiko mašina buvau išskridęs į kitą laikotarpį, tad humanitarui ir taip būdingo išsiblaškimy dar padaugėdavo. Apsigynus disertaciją ir jos pagrindu rengiant knygą išbandymų taip pat nestigo – gimė dukrytė Lukrecija. Tačiau kartu tai suteikė tikėjimą, kad užaugusi ji galės perversti šios knygos puslapius. Tai davė motyvacinį postūmį knygą pabaigti.

Nuoširdžiai dėkoju artimiems draugams už nuolatinės diskusijas, ypač neoficialias, kurių metu atsiranda daugiau drąsos ir išaiškėja tikroji tiesa – nevargina bandymas prisiderinti prie įvairiausių autoritetų. Ačiū Kauno miesto muziejaus kolegoms, visada supratusiems ir palaikiusiems, ypač šauniam Kauno istorijos skyriui ir jo vedėjai dr. Ingai Puidokienei, kuriems per ilgą laiką Škirpos asmenybė turbūt pasidarė tokia natūrali, lyg tai būtų dar vienas kabineto bičiulis. Nuoširdi pa-

dėka darbo vadovui Vytauto Didžiojo universiteto doc. dr. Giedriui Janauskui už prasmingas diskusijas, to paties universiteto prof. Jonui Vaičėnioniui už kadaise pamėtėtą idėją leisti į išsamesnius K. Škirpos asmenybės ir veiklos tyrimus.

Dėkoju Mokslo ir enciklopedijų leidybos centrui, sutikusiam išleisti šią knygą. Norisi ją skirti visų tada kovojusių dėl Lietuvos nepriklausomybės atminimui. Tų, kurie klydo, buvo neįžvalgūs, savanaudiški, kaip kartais nutinka ne vienam gerų kėslų vedamam žmogui. Tačiau, kaip byloja knygos pavadinimas, svarbiausia – kovojusiems. Tegul ta kova įkvepia mus nekartoti jų klaidų ir paskatina mus tinkamai įvertinti jų atsidavimą ir pasiryžimą dėl savo tautos ir valstybės.